

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵، بهار ۱۳۹۸

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی جمهوری اسلامی ایران و ازبکستان با نگاهی به ظرفیت بخش کشاورزی

مریم ریاضی^۱، مهدی کاظم‌نژاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۷/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۸

چکیده

بررسی روند توسعه قراردادهای دوجانبه نشان می‌دهد که در چند دهه اخیر، کشورها به انعقاد قراردادهای دوجانبه و منطقه‌گرایی نوین توجه فزاینده‌ای کرده‌اند. ایران نیز همانند کشورهای جهان با این جریان همسو شده و توافقات و موافقت‌نامه‌هایی را برای گسترش روابط تجاری با همسایگان خود منعقد کرده است. در این پژوهش، با استفاده از مدل اسمارت، به بررسی ابعاد گوناگون توافقنامه تعرفه ترجیحی با کشور ازبکستان، که در سال ۱۳۸۲ به امضای طرفین رسید، پرداخته شد. اطلاعات مورد بررسی در این پژوهش آمار واردات و صادرات دو کشور از سال ۱۳۸۲-۱۳۹۵ است. نتایج نشان داد که در مدت ۵ سال

riazi.mary@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری اقتصاد کشاورزی (نویسنده مسئول)

۲. استادیار و عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی

kazemnejad@gmail.com

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

اول توافقنامه، تراز مبادلات تجاری دو کشور به نفع کشور ازبکستان بوده و این توافقنامه نتوانسته برای کشور ایران تجارت به همراه داشته باشد که از دلایل آن می‌توان به انتخاب نامناسب کالاها برای دریافت تخفیفات تعرفه‌ای اشاره کرد. بنابراین می‌توان گفت که میزان تخفیف‌های اعمال شده دقت کارشناسی لازم نداشته و نتوانسته است کمکی به تجارت ایران بکند. از این رو، پیشنهاد می‌شود علاوه بر تغییر فهرست پیشنهادی کالاهای ایرانی، میزان تخفیفات تعرفه‌ای به نحوی طراحی گردد که به بهبود روابط تجاری هر دو کشور کمک شود. با توجه به نتایج این مطالعه، می‌توان از ظرفیت‌های صادراتی بخش کشاورزی ایران همانند مرغ، گندم، شکر و مشتقات آن و فراورده‌های غذایی در اصلاح فهرست کالاهای منتخب توافقنامه مذکور استفاده کرد.

طبقه‌بندی JEL: F13, F1

کلیدواژه‌ها: تخفیفات تعرفه‌ای، تراز تجاری، ایجاد تجارت، انحراف تجارت

مقدمه

یکی از ابزارهای مهم گسترش روابط تجاری در دنیا برای ایجاد رقابت در تجارت خارجی میان کشورها، استفاده از موافقت‌نامه‌های دوجانبه ترجیحی فی‌مابین است. رقابت‌پذیر کردن تولیدات داخلی، تنوع بازارهای خارجی و همسویی قوانین تجاری با اصول سازمان تجارت جهانی به منظور کوتاه کردن فرایند الحاق از جمله عواملی است که در انعقاد این نوع موافقت‌نامه‌ها مورد توجه ایران بوده و به‌عنوان یک الزام توسعه‌ای به آنها تأکید شده است. قراردادهای تجاری ممکن است دوجانبه (میان دو کشور) یا چندجانبه (میان چند کشور) منعقد و اجرایی شود. در پیمان‌های تجاری دوجانبه هدف، اولویت دادن به برخی کشورها در توسعه روابط تجاری، تسهیل تجارت و سرمایه‌گذاری میان دو کشور است که

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه‌ تعرفه‌ ترجیحی

عمدتاً از طریق کاهش یا حذف تعرفه‌ها، سهمیه‌بندی واردات، محدودیت صادرات و دیگر موانع تجاری انجام می‌شود. در دهه‌های اخیر، تمایل به قراردادهای تجاری دوجانبه نسبت به پیمان‌های تجاری چندجانبه و منطقه‌گرایی‌ها و حتی نسبت به پیوستن به سازمان تجارت جهانی (WTO) رو به افزایش بوده است. بررسی روند توسعه قراردادهای دوجانبه مبین آن است که در چند دهه اخیر، کشورها نسبت به انعقاد قراردادهای دوجانبه و منطقه‌گرایی نوین توجه فزاینده‌ای را اعمال کرده‌اند. براساس گزارش‌ها از دهه ۱۹۵۰ به بعد، تعداد موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی فعال با اطلاع (WTO) کم و بیش مستمر افزایش یافته به طوری که در دهه ۱۹۶۰ به حدود ۹ موافقت‌نامه و در سال ۱۹۹۰ به تدریج به حدود ۷۰ موافقت‌نامه رسیده است. پس از آن، آهنگ انعقاد پیمان‌های تجاری دوجانبه به شدت افزایش یافت و تا سال ۲۰۱۰ چهار برابر و به حدود ۳۰۰ موافقت‌نامه فعال رسید. تعداد پیمان‌های تجاری دوجانبه در آسیا - پاسیفیک هم از ۵۷ مورد در سال ۲۰۰۲ به ۱۷۶ مورد در اکتبر ۲۰۰۶ افزایش یافته و سه برابر شده است (بین سال‌های ۱۹۹۳ تا ۱۹۹۷ موافقت‌نامه‌های منطقه‌ای با نرخ ۶۶ درصد رشد یافته در حالی که تجارت جهانی با رشد ۳۴ درصدی مواجه بوده است). براساس بررسی‌های به عمل آمده، تا ژوئن ۲۰۰۵ تنها کشور مغولستان عضو هیچ موافقت‌نامه تجارت منطقه‌ای نبوده و تمامی اعضای سازمان تجارت جهانی، حداقل عضو یک موافقت‌نامه تجارت ترجیحی و برخی کشورها حتی در ۳۰ موافقت‌نامه تجاری دوجانبه عضو بوده‌اند. علاوه بر افزایش تعداد موافقت‌نامه‌های تجاری ترجیحی دوجانبه میان کشورها، تغییر ساختار اقتصادی کشورها در سال‌های اخیر باعث شده موافقت‌نامه‌های دوجانبه در تجارت خدمات روند رو به رشدی نسبت به تولیدات صنعتی و کشاورزی داشته باشند (۸).

در سند چشم‌انداز توسعه ایران، که بر تعامل سازنده و مؤثر با نظام بین‌المللی تأکید کرده است، توسعه فقط یک امر ملی نیست و هیچ کشوری نمی‌تواند توسعه را به چارچوب مرزهای داخلی خود محدود کند و باید با کشورهای جهان در ارتباط تجاری باشد. کشورهای

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

که در اولویت این ارتباطات تجاری قرار می‌گیرند کشورهایی هستند که از لحاظ جغرافیایی، فرهنگی و اجتماعی مشترکات بیشتری با یکدیگر دارند.

ایران نیز همانند کشورهای جهان با این جریان همسو شده و توافقات و موافقت‌نامه‌هایی را برای گسترش روابط تجاری خود با همسایگان خود منعقد کرده است. در حال حاضر ایران با ۹ کشور ترکیه، ازبکستان، تونس، پاکستان، سوریه، کوبا، بوسنی و هرزگوین و افغانستان موافقت‌نامه تعرفه ترجیحی منعقد کرده و در پیوست این تفاهم‌نامه‌ها اقلام کالایی با نرخ تعرفه‌های ترجیحی قید شده است که در مبادلات دو کشور واجد امتیاز تخفیفات گمرکی خواهند بود. همچنین کشور ایران در حال مذاکرات تخفیفات تعرفه ای با کمیسیون اقتصادی اوراسیا نیز می‌باشد (۱۲). هدف از عقد قراردادهای بین‌المللی، توسعه روابط تجاری و گسترش مبادلات تجاری کشورها و بهبود تراز تجاری آنها و جایگزینی شرکای تجاریشان خواهد بود. پس از انعقاد هر توافقنامه بررسی ابعاد آن حائز اهمیت است بدین گونه که آیا توافقنامه توانسته تمام اهداف در نظر گرفته شده را پوشش دهد یا تا چه حد توانسته در این زمینه مؤثر واقع شود. کلیه قراردادهای تجاری برای مدت زمان مشخص و معینی در نظر گرفته شده است و بررسی ابعاد آن می‌تواند به ادامه روند یا بهبودش کمک کند.

مطالعات زیادی در داخل و خارج از کشور در این خصوص انجام شده است که به برخی از آنها اشاره می‌شود.

منطقی و همکاران (۶) آثار ایجاد یک موافقتنامه ترجیحی بین ایران و ترکیه را با استفاده از روش مدل تعادل جزئی و مفاهیم ایجاد و انحراف تجارت مورد بررسی قرار دادند و در آخر به این نتیجه رسیدند که هرچند ایجاد چنین موافقتنامه ای سبب افزایش کل حجم تجارت خواهد شد اما افزایش صادرات کمتر از واردات خواهد بود که دلیل آن هم بالا بودن سطح تعرفه های ایران نسبت به ترکیه است. همچنین ثاقب (۱۱) آثار ایجاد و انحراف تجارت در نظام ترجیحات تجاری کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (TPS/OIC) را با استفاده از مدل شبیه سازی اسمارت در دو سناریوی کاهش ۱۰ و ۲۰ درصدی تعرفه ای مورد بررسی

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

قرار داده و نشان داده است که در اثر کاهش سطوح تعرفه ای توسط کشورهای عضو، واردات ایران بیش از صادرات آن با مجموع کشورهای عضو موافقتنامه افزایش خواهد یافت که این امر سبب افزایش کسری تراز تجاری ایران خواهد گردید. وی در مطالعه دیگری (۱۰) نیز به بررسی آثار انعقاد توافقنامه تجارت ترجیحی بین کشور پاکستان و ایران با استفاده روش مدل تعادل جزئی پرداخت و در نهایت به این نتیجه رسید که انعقاد موافقتنامه مذکور سبب افزایش حجم تجارت محصولات کشاورزی ایران و همچنین کاهش درآمدهای تعرفه ای حاصل از واردات این محصولات شده است.

حسینی و عاقلی (۳) به بررسی آثار کمی اجرای موافقتنامه تجاری کشورهای اکوتا و ایران پرداختند. آنها با استفاده از مفاهیم ایجاد و انحراف تجارت به این نتیجه رسیدند که کاهش تعرفه های گمرکی موجب افزایش ۱/۲۷ میلیون دلار صادرات ایران به کشورهای عضو و مقصد تمام آنها کشور پاکستان بوده است. همچنین در دوره مورد بررسی واردات محصولات به ایران ۱۸/۹۹ میلیون دلار افزایش داشته است.

یوسفی و سبحانی (۱۴) اثر توافقات ترجیحی ایران و پنج شریک تجاری (بوسنی، کوبا، قرقیزستان، پاکستان و تونس) را بر سهم بازار ایران در این کشورها بررسی کردند. نتایج نشان می دهد دو پیمان کوبا و بوسنی اثر معناداری بر سهم بازار ایران در این دو کشور نداشته اند؛ پیمان با قرقیزستان و تونس اثری منفی داشت. تنها پیمان با اثر مثبت، توافق ایران و پاکستان بوده که در سال های پیش از ۱۳۹۰ این اثر تشدید شده است.

بگواتی و پاناگاریا (۱) استدلال نموده اند که موافقتنامه های ترتیبات ترجیحی فرصت هایی را برای صرفه جویی های ناشی از مقیاس و تخصصگرایی به وجود آورده و راهی را برای کشورهای در حال توسعه باز می کند تا بتوانند به محدودیت های مربوط به بازارهای کوچک فائق آیند. برای اولین بار در سال ۱۹۹۸ کارشناسان آنکتاد (۵) جهت مطالعه و بررسی اثرات موافقتنامه تجارت آزاد (FTA) بر جریان تجاری دو طرفه بین آفریقای جنوبی و اتحادیه اروپا از مدل اسمارت استفاده نموده اند. در این مطالعه در سطح کلی اثرات آزادسازی بر

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

ترازپرداخت‌ها و درآمد دولت و در سطح بخشی تبعات موافقتنامه مذکور بر صنایع خاص مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. ماتیاس باس و همکاران (۲) در مطالعه دیگری ایجاد موافقتنامه تجارت آزاد بین مکزیک و اتحادیه اروپا را با استفاده از مدل‌های تعادل جزئی مورد بررسی قرار داده‌اند. ون سونتر و همکاران (۱۳) ایجاد ناحیه تجارت آزاد بین افریقای جنوبی و هند را نیز با استفاده از مدل‌های تعادل جزئی مورد بررسی قرار داده‌اند.

مطالعات انجام شده بر روی موافقت‌نامه‌های تجاری، اهمیت بررسی دقیق ابعاد آنها در روند تجاری کشورها را دوچندان کرده است. شایان ذکر است در کلیه مطالعات انجام شده تاکنون تنها به ارزیابی موافقت‌نامه پرداخته شده و به چگونگی بهتر شدن آنها توجهی نشده است. یکی از کشورهایی که ایران با آن توافقنامه ترجیحی دارد کشور ازبکستان است. این توافقنامه در سال ۱۳۸۲ به امضای وزرای بازرگانی طرفین رسیده و اجرایی شده است. در این پژوهش به آسیب‌شناسی این توافقنامه پرداخته شده و با توجه به اینکه تا چه حد توانسته اهداف خود را پوشش دهد، برای بهبود روابط تجاری دو کشور در قالب توافقنامه‌های ترجیحی پیشنهادهای جدید ارائه داده است.

مبانی نظری و روش تحقیق

در ارزیابی موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای، سه حوزه خاص نظریه‌های اقتصادی، اقتصاد سیاسی و اقتصاد کاربردی مورد توجه است. نظریه‌های اقتصادی به دو بخش تحت عنوان اقتصاد کلان و اقتصاد خرد تقسیم می‌شوند که هر کدام بر موضوع خاصی متمرکزند. برخی از این موضوعات عبارت‌اند از: تعادل جزئی یا کلی، روش‌های تحلیلی پس‌نگر و یا پیش‌نگر، رفتارهای ایستا یا پویا، چارچوب زمانی کوتاه مدت یا بلندمدت. روش‌های تجزیه و تحلیل نیز یا به صورت کمی (اقتصادسنجی، آمار و ریاضیات) و یا به صورت کیفی (مطالعات تطبیقی براساس تئوری‌ها یا منابع تاریخی است) مشاهده شده است.

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

به طور کلی، تحلیل‌های کمی اثر ایجاد مناطق تجارت آزاد بر جریان‌ات بین دو کشور یا از طریق مدل‌های تعادل عمومی و یا در چارچوب مدل‌های تعادل جزئی انجام می‌شوند. یکی از مدل‌های تعادل جزئی ایستا "مدل اسمارت" می‌باشد. این مدل توسط دبیرخانه آنکتاد و با همکاری بانک جهان به عنوان ابزاری برای کمی یا مقداری سازی اثرات ناشی از تغییرات در شرایط دسترسی به بازار بر روی جریان‌ات تجاری محسوب می‌شود که با استفاده از مفاهیم ایجاد و انحراف تجارت عمل می‌نماید.

شایان ذکر است که مدل اسمارت توسط برخی از کشورها در مذاکرات تجاری به کار رفته و دارای مزیت‌های مختلفی است؛ از جمله آنکه کاربرد عملی این روش شناسی آسان بوده و ساده سازی و ارزیابی متغیرهای مورد استفاده در مدل را امکانپذیر می‌سازد. همچنین نتایج مطالعه اثرات ایجاد مناطق تجارت آزاد بر جریان‌ات تجاری بین دو کشور به تفصیل در سطوح کالایی به صورت تحلیل‌های کمی مرحله‌ای قابل ارائه می‌باشد. به همین علت امکان بررسی دقیق اثرات تغییر سیاست‌های تجاری بر تجارت فراهم می‌آید. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز مدل اسمارت در مقایسه با سایر شکل‌های ارزیابی کمتر است. در مقابل، مدل‌های تعادل عمومی علاوه بر اینکه مشکل دسترسی و قابل اعتماد بودن داده‌ها و انواع سری‌های زمانی را دارد، توانایی بیان جزئیات خطوط تعرفه را نداشته و در پی توصیف اثرات تعرفه‌های تبعیضی ترجیحی بر کل اقتصاد و به خصوص پیوندهای بین بخشی هستند. به علاوه، مذاکره کنندگان موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی بیشتر به تحلیل‌های جزئی در سطح کالایی نیاز دارند و تحلیل‌های جزئی روی کل دامنه متغیرها در مدل‌های تعادل عمومی، مقایسه را برای مذاکره کنندگان مشکل می‌سازد.

مدل اسمارت می‌تواند تصویر آشکاری از آنچه مذاکره کننده نیاز دارد، به خصوص در مورد بخش‌های خاصی از اقتصاد که در مذاکرات مفیدتر می‌باشند، در اختیار مذاکره کننده قرار دهد. در این روش اثرات تغییر سطوح تعرفه در الگوی تجاری کشورهای عضو هر موافقتنامه تجاری در سطح کالایی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این مدل، برای برآورد آثار

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

موافقتنامه سمت صادرات و واردات به طور جداگانه مورد بررسی قرار می گیرد و سپس با تلفیق نتایج به ارزیابی اثر خالص پرداخته می شود. از سمت واردات اثر کلی یک کاهش تعرفه ای بر واردات یک کشور از کشوری دیگر در مدل اسمارت به صورت ایجاد و انحراف تجارت محاسبه می شود.

علی‌رغم مزایای فوق، مدل اسمارت، ایستا و در چارچوب تعادل جزئی است که در حالت ثبات سایر شرایط عمل می کند. بنابراین تنها قادر به ارائه یک چشم انداز از اثرات کاهش تعرفه بوده و تعدیلات فرایند این تغییرات را در نظر نمی گیرد و از پیش بینی اثرات پویای بالقوه مثبت در تحلیل‌ها ناتوان می باشد.

این تحلیل به صادرات و واردات کشورها محدود بوده و برنامه ریزان را از تحولات سطح عمومی قیمت‌ها، سطوح بیکاری و دیگر متغیرهای کلان اقتصادی مطلع نمی سازد. همچنین با کاهش تعرفه‌ها اثرات مثبت در آمدی به دلیل بزرگ‌تر شدن مقیاس بازارها سبب افزایش نرخ رشد در کشورهای عضو می شود و در نتیجه، افزایش در تقاضای کل واردات را در بر خواهد داشت که این مسئله می تواند بخشی یا همگی اثرات انحراف تجارت را در کشورهای غیر عضو تعدیل کند. همچنین امکان انحراف سرمایه گذاری نیز وجود دارد؛ زیرا سرمایه گذاری مستقیم خارجی متأثر از حذف موانع سرمایه گذاری و آزادسازی تجارت است؛ برای مثال ممکن است واردات کالاهای واسطه‌ای بدون پرداخت عوارض انجام شود.

علاوه بر مسائل فوق در این مدل از سری زمانی استفاده نمی شود و اثر ایجاد تجارت به دست آمده یک تابع خطی از صادرات است و این متغیر تنها بستگی به سطوح کاهش تعرفه و کشش‌های استفاده شده دارد. بنابراین در سال‌هایی که کشور از جهش صادراتی برخوردار بوده یا اینکه محاسبه کشش تقاضای واردات برای هر یک از طرفین موافقتنامه دارای خطا بوده است، نتایج به طور جدی، تحت تأثیر قرار خواهد گرفت.

مدل اسمارت همچنین تنها برای تعرفه‌های دارای ارزش مقداری قابل محاسبه است و موانع غیر تعرفه ای را نمی تواند در نظر گیرد مگر آنکه بتوان آنها را به تعرفه‌های ارزشی تبدیل

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه‌ تعرفه‌ ترجیحی
.....

نمود. به کارگیری فرض کشش نامحدود عرضه در طرف تقاضا، یکی دیگر از مشکلات مدل اسمارت است که قابل تأمل می باشد. علی‌رغم همه مشکلات فوق، مدل اسمارت به دلیل سادگی و کاربردی بودن در سطوح گسترده‌ای در مذاکرات بین‌المللی استفاده می شود. به منظور تبیین مفاهیم ایجاد و انحراف تجاری ذیلاً به تعریف و نحوه محاسبه اثرات آن پرداخته خواهد شد.

• اثر ایجاد تجارت (TC): به طور کلی ایجاد تجارت بدان معنی است که تشکیل منطقه آزاد تجاری باعث خلق تجارتی می شود که قبل از آن وجود نداشته است. در نتیجه سبب عرضه کالاهای با کیفیت بالاتر می شود. ایجاد تجارت همواره افزایش رفاه ملی را به دنبال دارد. این رابطه، افزایش صادرات ایران در اثر کاهش قیمت نسبی کالاهای وارداتی را اندازه گیری می کند که این واردات جایگزین تولیدات داخلی کشور مورد تجارت (ازبکستان) می شود و نتیجه آن افزایش خالص در واردات از ایران به کشور عضو موافقتنامه و کاهش خالص در تولیدات داخلی آن کشور است. در این حالت، کالاهای وارداتی از کشور عضو موافقتنامه با هزینه های کمتر، جایگزین تولیدات داخلی با هزینه های نسبتاً بالاتر می شود. به عبارت دیگر در موافقت نامه مورد بررسی افزایش واردات ازبکستان از ایران، یا افزایش صادرات ایران به ازبکستان در نتیجه کاهش قیمت نسبی کالاهای وارداتی در مقابل کالای تولید داخلی آن کشور را نشان می دهد که نتیجه آن افزایش خالص واردات ازبکستان از ایران (افزایش صادرات ایران) می باشد و کاهش خالص واردات از کشورهای غیر عضو است.

برای اندازه گیری ایجاد تجارت، از یک تابع تقاضای واردات ساده استفاده شده که در آن واردات کالای i توسط کشور k از کشور j انجام می شود:

$$M_{ijk} = f(Y_j, P_{ij}, P_{ik}) \quad (1)$$

تابع عرضه صادرات ساده شده کالای i از کشور K به صورت زیر خواهد بود:

$$X_{ikj} = f(p_{ikj}) \quad (2)$$

معادله تعادل در تجارت بین دو کشور K و Z در یک مدل تعادل جزئی استاندارد به صورت زیر تعریف می شود:

$$M_{ijk} = X_{ijk} \quad (3)$$

در شرایط تجارت آزاد، قیمت داخلی کالای وارداتی i از کشور k به کشور z با تغییراتی که در نرخ تعرفه ارزشی کشور زرخ می دهد به صورت زیر تعریف می شود:

$$P_{ijk} = P_{ijk}(1+t_{ijk}) \quad (4)$$

به منظور دستیابی به رابطه ایجاد تجارت، ابتدا مشتق کلی از رابطه قیمت (4) گرفته می شود و با جایگزینی سایر روابط در آن نهایتاً رابطه 5 به دست خواهد آمد که در آن امکان محاسبه اثر ایجاد تجارت به وجود می آید که معادل رشد صادرات کشور k در صادرات کالای i به کشور z است.

$$TC = M_{ijk} \eta_i^m \frac{dt_{ijk}}{((1+t_{ijk})(1-\eta_i^m / \gamma_t^e))} \quad (5)$$

رابطه فوق برای ایران به صورت زیر خواهد بود:

$$TC_{IRAN} = M_{IRAN} \eta_i^{IRAN} \frac{dt_{IRAN}}{(1+t_{IRAN})} \quad (6)$$

در مدل های تخمین میزان رفاه اقتصادی، اثرات در آمد تعرفه ای دولت، ایجاد و انحراف تجارت، کشش های تقاضای صادرات و واردات به عنوان پارامترهای کلیدی مدل یاد می شود؛ پژوهشگران زیادی در مطالعات خود به بررسی اغلب این کشش ها پرداخته اند و میزان آنها برآوردی نسبتاً پایین و حول و حوش یک بوده است.

تحقیقات انجام یافته در این زمینه طی سال های متمادی، منطقی بودن آنها را از لحاظ تئوریک تأیید می کند اما برآورد کشش قیمتی تقاضای واردات برای کشورهای در حال توسعه به تفکیک کالا، همواره با مشکلاتی روبه رو است به طوری که علامت کشش برخی از

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی^۴

تخمین‌های کالایی در خلاف جهت بوده و برای مثال بیانگر افزایش تقاضای واردات در اثر افزایش قیمت است. علاوه بر آن، در مورد برخی از کالاها نیز هیچ گونه تخمینی وجود ندارد. بدین ترتیب در این مطالعه نیز به منظور دستیابی به نتایج منطقی‌تر، از نتایج مطالعات گذشته استفاده شد که در آن کشش تقاضای واردات برای کشورهای در حال توسعه محاسبه گردید. همچنین به تبعیت از مطالعه مذکور، کشش جانشینی برای تمام کالاها ۱/۵ - فرض شد.

• اثر انحراف تجارت (TD):^۴ به طور کلی انحراف تجارت بدین معنی است که تجارت را از عرضه‌کننده کارآمد غیر عضو منطقه آزاد تجاری به سوی عرضه‌کننده با کارآمدی کمتر عضو منطقه آزاد تجاری منحرف می‌کند. انحراف تجارت در برخی از موارد، رفاه اقتصادی کشور را کاهش خواهد داد و در برخی موارد افزایش.

این اثر افزایش خالص واردات کشورهای عضو موافقتنامه از ایران (صادرات ایران) را بر اثر کاهش در قیمت نسبی کالاهای وارداتی از ایران در مقابل واردات از کشورهای غیر عضو نشان می‌دهد که مبین ایجاد ترکیب جغرافیایی متفاوتی از واردات است و به موجب آن، واردات کشورهای عضو موافقتنامه از ایران، به ضرر واردات از سایر کشورها افزایش می‌یابد.

لازم به ذکر است که در این حالت کل واردات کشورهای عضو موافقتنامه از اعضا و غیر اعضا بدون تغییر باقی می‌ماند ضمن اینکه چنین محاسبات بایستی از بعد واردات نیز انجام شود تا بتوان اثر موافقتنامه تجارت ترجیحی را بر واردات برآورد نمود.

انحراف واردات متأثر از کشش جانشینی واردات از یک کشور نسبت به سایر منابع می‌باشد. کشش جانشینی نشان می‌دهد که چگونه واردات از سایر کشورها به واردات از کشور عضو موافقتنامه انتقال می‌یابد. تغییر قیمت نسبی واردات سایر کشورها نسبت به واردات از کشور عضو، که خود ناشی از تغییر تعرفه است، باعث انتقال منحنی تقاضای واردات می‌شود.

• اثرات کل رفاهی منطقه آزاد تجاری: روابط اشاره شده اثرات یک بازار خاص در یک کشور عضو منطقه آزاد تجاری را بررسی می کند در حالی که وقتی یک منطقه آزاد تجاری شکل گرفت، به جای یک بازار یا یک کالا، احتمالاً چند کشور و چند بازار را تحت تأثیر قرار می دهد که نیازمند در نظر گرفتن اثرات بین بازارها می باشد بنابراین تحلیل اثرات کل و تشکیل منطقه آزاد تجاری (FTA) میان کشورهاست.

برای این منظور می توان تصور نمود کشوری که وارد می شود ممکن است دارای بازارهای وارداتی باشد که در آنها خلق تجارت صورت گیرد و بازارهای دیگری نیز داشته باشد که در آنها انحراف تجارت رخ دهد و بنابراین می توان گفت افزایش رفاه را (FTA) که اگر خلق تجارت بیش از انحراف تجارت باشد، در این صورت خواهد داشت. در مقابل، اگر انحراف تجارت بیش از خلق تجارت باشد احتمال کاهش رفاه وجود دارد. این نکته قابل توجه است، به دلیل اینکه بیان می کند انجام تجارت آزاد توسط برخی از کشورها ممکن است سبب کاهش رفاه کشورهای مذکور گردد. به بیان دیگر، حرکت به سوی منطقه آزاد تجاری کارآمدتر ممکن است کارایی اقتصاد را افزایش ندهد (۴).

همان طور که اشاره شد، در مدل اسمارت، ایجاد تجارت، رابطه مستقیم با مقدار جاری واردات دارد؛ بنابراین برای آن دسته از خطوط تعرفه ای که قبل از اجرای موافقتنامه تجاری رخ نداده باشد، مدل شبیه سازی اسمارت نشان می دهد که در بعد از اجرای موافقتنامه نیز تجارتی رخ نخواهد داد.

لازم به ذکر است چنانچه فقدان تجارت در مورد یک خط تعرفه ای کالایی خاص به دلیل عدم وجود مزیت نسبی باشد این تخمین کاملاً قابل قبول است. اما اگر نبود تجارت به دلیل بالا بودن تعرفه ها باشد، کاهش یا حذف تعرفه ها باعث افزایش شدید در تجارت خواهد شد که در این حالت، مدل اسمارت کل آثار ایجاد موافقتنامه ترجیحی تجارت را کمتر از حد تخمین می زند که این مسئله از نقاط ضعف مدل مذکور محسوب می شود و لازم است در

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

تحلیل‌ها بدان توجه شود. اطلاعات تجاری مورد نیاز کشورهای ایران و ازبکستان برای دوره ۱۳۸۲-۱۳۹۴ از وبگاه گمرک جمهوری اسلامی ایران گرفته شد.

نتایج و بحث

۱. آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه منعقد شده بین ایران و ازبکستان

خلاصه‌ای از تفاهم‌نامه صورت گرفته بین جمهوری اسلامی ایران و ازبکستان که در ۲۷ خرداد ۱۳۸۲ برابر با ۱۷ ژوئن ۲۰۰۳ به امضا رسیده است به شرح زیر می‌باشد (۱۲).
بررسی متن تفاهم‌نامه: اهداف این موافقت‌نامه ارتقای توسعه اقتصادی دو کشور و افزایش حجم مبادلات تجاری فی مابین از طریق رفع موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای بین دو کشور بوده که در ۱۳ ماده تنظیم شده است. تعرفه‌های ترجیحی مذکور در چارچوب رژیم‌های تجاری موجود دو کشور به شکل کاهش تدریجی عوارض واردات (عوارض واردات بازرگانی برای کالاهایی که به جمهوری اسلامی ایران وارد می‌گردد و همچنین عوارض واردات گمرکی برای کالاهایی که به جمهوری ازبکستان وارد می‌شود) در نظر گرفته شده بود. مدت زمان یادداشت تفاهم ۵ سال در نظر گرفته شده بود و مقرر گردید که این یادداشت تفاهم برای دوره‌های بعد به صورت خود به خود تمدید گردد مگر آنکه یکی از طرفین ۶ ماه قبل از پایان مدت اعتبار تمایل خود را نسبت به فسخ یادداشت کتباً اعلام نماید. متن یادداشت به زبان‌های فارسی، ازبکی و انگلیسی در دو نسخه تهیه و تنظیم گردید که در صورت بروز اختلاف در مفاهیم موجود در آن به نسخه انگلیسی رجوع می‌شود.

بررسی لیست کالاهای مشمول تعرفه ترجیحی

جدول ۱ نشان‌دهنده تعرفه ترجیحی کشورهای ایران و ازبکستان است.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

جدول ۱. کالاهای مشمول تخفیف تعرفه ای

کشور دریافت کننده تعرفه ترجیحی	ایران	ازبکستان
تعداد خطوط تعرفه ای	۲۷ ردیف ۶ رقمی و ۸ رقمی	۲۷ ردیف ۶ رقمی و ۸ رقمی
میزان تخفیف	۵۰٪ در کلیه خطوط	۵۰٪ در کلیه خطوط

مأخذ: کتاب مقررات صادرات و واردات سال ۱۳۹۵

براساس نتایج، میزان تخفیفات تعرفه ای برای دو کشور و برای کلیه خطوط تعرفه ای ۵۰٪ در نظر گرفته شده است که این موضوع نیز یکی از عوامل بی ثمر ماندن موافقت نامه است، زیرا میزان تخفیفات تعرفه ای باید با توجه به نوع کالا و حجم تجارت و میزان تعرفه جاری در کشور مذکور مورد مذاکره قرار گیرد. همچنین، میزان تخفیفات باید به گونه ای باشد تا بتواند به بهبود روابط تجاری بین دو کشور کمک کند. افزون بر این، تمام کالاهای مورد توافق و موجود در لیست ۲۷ ردیف تخفیفات تعرفه ای دو کشور مورد مبادله قرار نگرفته است.

شایان ذکر است در فهرست کالاهای ایران جهت اخذ تعرفه ترجیحی تنها دو ردیف آن به کالاهای کشاورزی اختصاص دارد. از طرف دیگر، در فهرست کالاهای مشمول تخفیف تعرفه ای ازبکستان کالای کشاورزی مشاهده نمی شود (لیست کامل کالاهای پیوست کتاب مقررات صادرات و واردات سال ۱۳۸۳ و بعد از آن می باشد).

اثر ایجاد و انحراف تجارت کشور ازبکستان و ایران

اثر ایجاد و انحراف تجارت برای کشور ازبکستان در بازار ایران طی سال های ۸۲-۸۷ (۵ سال اول توافقنامه) توسط مدل اسمارت مورد بررسی قرار گرفت. سناریوی مد نظر در این محاسبات همان متن توافقنامه بین دو کشور است که در آن کاهش ۵۰ درصدی در میزان تعرفه ها برای آنها در نظر گرفته شده است. نتایج به دست آمده در جداول ۲ و ۳ به طور خلاصه ارائه شده است.

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

جدول ۲. اثر ایجاد تجارت کشور ازبکستان در بازار ایران

سال	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷
ایجاد تجارت (هزار دلار)	۲۷۸۹	۴۹۸۶	۲۳۵۳	۴۵۵۸	۵۱۳۷	۲۷۵۹

مأخذ: یافته‌های پژوهش با استفاده از مدل اسمارت

جدول ۳. تغییر و انحراف تجاری ایران در بازار ازبکستان

سال	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷
تغییر و انحراف تجاری (هزار دلار)	-۲۰	-۸۸	-۶۳	-۱۱۶	-۷۲	-۴۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش با استفاده از مدل اسمارت

با توجه به اعداد محاسبه شده و روند تجارت طی سال‌های ۸۲-۸۷ می‌توان نتیجه گرفت که نه تنها خلق تجارت صورت نگرفته بلکه انحراف تجارت نیز در دوره مذکور مشهود می‌باشد. طبق تعاریف می‌توان مشاهده کرد که در بین سال‌های ۸۲-۸۷ تراز تجاری بین ایران و ازبکستان به نفع کشور ازبکستان بوده و در دوره اشاره شده همواره میزان صادرات کشور ایران کمتر از واردات آن بوده است.

بررسی روابط تجاری دو کشور در سال ۹۵ نشان می‌دهد که عمده کالاهای وارداتی از کشور ازبکستان مربوط به بخش صنعت می‌باشد. تعداد معدودی از کالاهای کشاورزی وارد شده شامل محصولات نظیر انواع لوبیا، دانه کنجد و پنبه و دانه گندم می‌باشند (جدول ۴). در همین سال عمده کالاهای صادراتی ایران به کشور ازبکستان شامل لبنیات، سبزیجات و میوه‌ها می‌باشد (جدول ۵).

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

جدول ۴. ارزش و میزان واردات محصولات کشاورزی کشور ایران از ازبکستان (سال ۹۵)

ردیف	تعرفه	شرح تعرفه	وزن (تن)	ارزش (هزار دلار)	سهم ارزشی (درصد)
۱	۷۱۳۲۰۹۰	سبزیجات غلافدار خشک شده حتی پوست کنده	۸۳	۷۹	۱
۲	۷۱۳۳۱۰۰	لوبیا از گونه های (خشک، غلاف کنده)	۱۳۳۲	۱۲۹۷	۱۰
۳	۷۱۳۳۲۰۰	لوبیا قرمز کوچک	۵	۵	۰,۰۴
۴	۷۱۳۳۳۱۰	لوبیا چیتی	۳۰۱۹	۳۲۹۱	۲۵
۵	۷۱۳۳۳۹۰	لوبیا سفید	۴۳۱	۴۲۷	۳
۶	۷۱۳۳۵۰۰	لوبیا چشم بلبلی	۱۰۰	۸۴	۱
۷	۷۱۳۳۹۰۰	سبزیجات غلافدار خشک به استثنای انواع لوبیا	۳۰۶	۳۰۵	۲
۸	۱۲۰۷۴۰۰۰	دانه کنجد حتی خرد شده	۲۳	۲۸	۰,۲۱
۹	۱۴۰۴۲۰۰۰	لینتر پنبه	۱۱۷۱	۵۵۱	۴
۱۰	۱۰۰۱۱۹۹۰	سایر گندم ها به صورت دانه به جز گندم دامی	۳۰۳۴۲	۶۹۸۶	۵۴
		جمع کل	۳۶۸۱۱	۱۳۰۵۳	۱۰۰

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

جدول ۵. ارزش و میزان صادرات محصولات کشاورزی کشور ایران به ازبکستان (سال ۹۵)

ردیف	تعرفه	شرح تعرفه	وزن (تن)	ارزش (هزار دلار)
۱	۴۰۲۲۱۳۰	شیر خشک صنعتی	۸۱	۳۲۴
۲	۴۰۲۲۹۰۰	شیر و خامه شیر به شکل جامد که میزان مواد چرب آن بیش از ۱/۵ درصد باشد	۶۰	۲۴۰
۳	۴۰۴۱۰۰۰	آب پنیر و آب پنیر تغییر یافته، حتی تغلیظ شده یا حاوی ماده شیرین کننده	۴۰۴,۴	۴۲۸,۷۵
۴	۴۰۴۹۰۰۰	محصولات متشکل از اجزای طبیعی تشکیل دهنده شیر	۱۴۴	۱۵۲,۶۴
۵	۴۰۶۲۰۰۰	پنیر رنده شده یا به صورت پودر از هر نوع	۶۲	۶۵,۷۲
۶	۶۰۲۲۰۰۰	درخت، بوته، درختچه و درختچه‌های خودروی دارای میوه خوراکی	۰,۹۱	۰,۵۰
۷	۶۰۲۹۰۹۰	سایر نباتات زنده (همچنین ریشه آنها)	۷۰۵۶	۲۲,۶۹
۸	۷۰۲۰۰۰۰	گوجه فرنگی تازه یا سرد کرده	۳۷,۱۰	۱۹,۰۷
۹	۷۰۴۹۰۰۰	کلم قرمز و سفید، کلم پیچ، کلم قمری ... و غیره تازه یا سرد کرده	۷۸,۶۰	۱۵,۷۲
۱۰	۷۰۵۱۱۰۰	کاهو کروی (سالادی) تازه یا سرد کرده	۱۷,۰۷	۶,۸۳
۱۱	۷۰۷۰۰۰۰	خیار و خیار ترشی تازه یا سرد کرده	۶,۸۱	۲,۱۹
۱۲	۷۰۹۳۰۰۰	بادمجان تازه یا سرد کرده	۳,۶۸	۰,۹۲
۱۳	۷۰۹۶۰۰۰	فلفل فرنگی از نوع Pimental یا capsicum	۹,۴۰	۵,۶۴
۱۴	۷۰۹۹۳۰۰	کدوهای حلوايي، کدو و کدوهای مسمايي	۰,۸۶	۰,۲۶
۱۵	۷۰۹۹۹۰۰	سایر سبزیجات تازه یا سرد کرده	۷۵	۲۲,۵۰
۱۶	۸۰۲۵۱۰۰	پسته ها با پوست تازه یا خشک	۶۸۲,۵۴	۵۹۹۳,۶۳
۱۷	۸۰۲۵۲۹۰	سایر پسته های غیر مذکور در جای دیگر تازه یا خشک کرده	۴۰,۰۳	۳۵۰,۲۲
۱۸	۸۰۴۱۰۲۰	خرما کبکاب تازه یا خشک کرده	۳	۲,۴۱
۱۹	۸۰۴۱۰۴۰	خرما مضافتی تازه یا خشک کرده	۵۶,۴۴	۷۶,۴۲

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

ردیف	تعرفه	شرح تعرفه	وزن (تن)	ارزش (هزار دلار)
۲۰	۸۰۴۱۰۶۰	خرما زاهدی تازه با خشک کرده	۱۲۴,۸۵	۱۰۶,۱۲
۲۱	۸۰۴۱۰۹۰	سایر خرماهای غیرمذکور در جای دیگر تازه با خشک کرده	۳۶۸,۶۴	۳۵۰,۶۸
۲۲	۸۰۵۱۰۰۰	پرتقال تازه یا خشک کرده	۴۱,۹۳	۱۵,۱۳
۲۳	۸۱۰۵۰۰۰	کیوی تازه	۱۵۹۱,۳۴	۹۰۴,۸۲
۲۴	۹۰۲۴۰۱۰	چای سیاه (تخمیر شده)	۲۲۳۶,۰۱	۲۳۸۳,۸۹
۲۵	۹۱۰۲۰۹۰	زعفران در بسته بندی بیش از ۳۰ گرم	۰,۰۰۱	۱,۵۶
۲۶	۱۱۰۸۱۱۰۰	نشاسته گندم	۱۰	۵,۳۶
۲۷	۱۵۱۷۹۰۹۰	مخلوط یا فرآورده های خوراکی از چربی ها یا روغن های حیوانی و نباتی	۶۵,۲۴	۱۰۷,۲۲
۲۸	۱۹۰۵۳۱۰۰	یسکویت هایی که به آنها مواد شیرین کننده افزوده اند	۲	۳,۲۰
۲۹	۱۹۰۵۹۰۹۰	سایر نان ها، غیره، فطیر، خمیر	۱,۸۰	۴,۱۴
۳۰	۲۰۰۷۹۹۹۰	مربا، ژله، مارمالاد، پوره	۵,۶۹	۸,۵۳
۳۱	۲۱۰۲۱۰۰۰	مخمرهای فعال (زنده)	۱۳۹۰,۸۴	۲۰۹۳,۶۱
۳۲	۲۱۰۲۳۰۰۰	یکینگ پودر	۶	۹,۴۰
۳۳	۲۱۰۶۹۰۶۰	سایر فرآورده های غذایی تلغیظ شده مواد پروتئینی بهبود دهنده	۳,۱۰	۷,۷۵
جمع کل			۷۶۱۸,۰۲	۱۳۷۳۲,۰۲

نتیجه گیری و پیشنهادها

نتایج مدل اسمارت نشان داد که نه تنها در روابط تجاری ایران و ازبکستان خلق تجارت صورت نگرفته بلکه انحراف تجارت نیز در طی سال های ۸۲-۸۷ مشهود است. مطابق نتایج، در بین سال های مذکور تراز تجاری بین ایران و ازبکستان به نفع کشور ازبکستان بوده و در دوره اشاره شده همواره میزان صادرات کشور ایران کمتر از واردات آن بوده است.

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

نتایج نشان داد که تمام کالاهای مورد توافق و موجود در لیست ۲۷ ردیف تخفیفات تعرفه ای دو کشور مورد مبادله قرار نگرفته و این موضوع نشان از عدم بررسی دقیق و کارشناسی شده در انتخاب لیست مذکور می باشد (جداول ۳ و ۴). همچنین در کلیه موافقت‌نامه‌ها از یک سیستم کد استاندارد - به عنوان مثال کد تعرفه های ۶ رقمی یا ۸ رقمی - برای مذاکرات استفاده می‌شود. در این موافقتنامه بعضی از کدهای تعرفه ای ۶ رقمی و بعضی از خطوط ۸ رقمی در نظر گرفته شده است که خارج از عرف مذاکرات بین المللی می باشد. مطابق یافته های تحقیق، میزان تخفیفات تعرفه ای برای دو کشور و برای کلیه خطوط تعرفه ای ۵۰٪ در نظر گرفته شده که این موضوع یکی از عوامل بی ثمر ماندن این موافقت نامه است. میزان تخفیفات باید به گونه ای باشد تا بتواند به بهبود روابط تجاری بین دو کشور کمک کند نه اینکه به کالاهایی تعلق گیرد که صرفاً جنبه زینتی برای مذاکرات دارد و عملاً مورد مبادله قرار نمی‌گیرد.

با بررسی حجم تجارت قبل و بعد از امضای موافقتنامه بین دو کشور می توان نتیجه گرفت که دو کشور در کالاهایی که در چارچوب موافقتنامه بوده هیچ‌گونه جهش صادراتی نداشته اند و هر ساله لیست کالاهای صادراتی و وارداتی شان تغییر کرده است که نشان دهنده عدم کارشناسی دقیق لیست های مذکور می باشد. یکی از جنبه های دیگر توافقات، تمدید بدون بررسی مجدد لیست های کالایی می‌باشد که این موضوع درباره این موافقتنامه نیز اجرا شده و لیست کالاها با مشکلات اشاره شده بدون تغییر به مدت ۵ سال دیگر تمدید شده است. از این رو پیشنهاد می گردد به منظور بهبود روابط تجاری بین دو کشور لیست های کالایی مورد بررسی مجدد قرار گیرد و از کالاهای دارای پتانسیل صادراتی دو کشور و مورد نیاز کشور دیگر در لیست ها استفاده شود. برای این منظور بررسی های دقیق و کارشناسی در خصوص روابط تجاری دو کشور صورت گرفته است که به شرح زیر می باشد. در نهایت باتوجه به مفاهیم ایجاد و انحراف تجارت، که در مدل اسمارت به آنها اشاره شد، فهرستی از کالاهای مناسب برای تخفیف تعرفه ای دو کشور ارائه می گردد.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

بررسی روابط تجاری دو کشور در سال ۹۵ نشان می دهد میزان واردات ایران از کشور ازبکستان ۹۴ میلیون دلار بوده که بیشترین سهم از این واردات را بخش صنعت با ۸۱ میلیون دلار به خود اختصاص داده است (جدول ۶).

جدول ۶. میزان واردات ایران از کشور ازبکستان در سال ۱۳۹۵

گروه کالایی	وزن (تن)	ارزش (میلیارد ریال)	ارزش (هزار دلار)	سهم ارزشی (درصد)
کشاورزی	۳۶۸۱۱	۴۱۷	۱۳۰۵۳	۱۴
صنعت	۵۴۶۰۷	۲۵۷۱	۸۱۰۵۸	۸۶
کل	۹۱۴۱۸	۲۹۸۷	۹۴۱۱۲	۱۰۰

مأخذ: یافته های پژوهش

بنابراین عمده کالاهای وارداتی از کشور ازبکستان مربوط به بخش صنعت می باشد. تعداد معدودی از کالاهای کشاورزی وارد شده شامل محصولاتی نظیر انواع لوبیا، دانه کنجد و پنبه و دانه گندم می باشند (جدول ۴). در همین سال میزان صادرات کشور ایران به ازبکستان ۱۷۵ میلیون دلار بوده که ۱۶۱ میلیون دلار (در حدود ۹۲ درصد) آن به بخش صنعت و ۱۴ میلیون دلار آن به بخش کشاورزی اختصاص دارد (جدول ۷). عمده کالاهای صادراتی ایران به کشور ازبکستان شامل لبنیات، سبزیجات و میوه ها می باشد (جدول ۵).

جدول ۷. میزان و ارزش صادرات کشور ایران به ازبکستان در سال ۹۵

گروه کالایی	وزن (تن)	ارزش (میلیارد ریال)	ارزش (میلیون دلار)	سهم ارزشی (درصد)
کشاورزی	۷۶۱۸	۴۳۴	۱۴	۸
صنعت	۵۵۵۶۴	۵۰۵۳	۱۶۱	۹۲
کل	۶۳۱۸۲	۵۴۸۷	۱۷۵	۱۰۰

مأخذ: یافته های پژوهش

حجم بالای کالاهای صنعتی در رابطه بین دو کشور اهمیت این بخش و کم رنگ بودن بخش کشاورزی را نشان می دهد اما می توان به کمک بخش کشاورزی به روابط بین دو

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه تعرفه ترجیحی

کشور با توجه به پتانسیل های بالقوه کشاورزی کشور ایران و نیازهای وارداتی بخش کشاورزی کشور ازبکستان بهبود بخشید. بررسی آماری مبادلات جهانی کشور ازبکستان نشان می دهد که عمده کالای کشاورزی وارداتی از دنیا به کشور ازبکستان کالاهایی هستند که ایران در تولید آنها دارای پتانسیل قابل توجه می باشد که در ادامه به برخی موارد اصلی آن در بازه زمانی سال های ۲۰۱۶-۲۰۱۴ اشاره می گردد.

کشور ازبکستان به طور متوسط طی سال های ۲۰۱۶-۲۰۱۴ سالیانه ۱۸۷ میلیون دلار گندم وارد کرده و ایران به طور متوسط ۱/۵ میلیون دلار به سایر کشورها صادر کرده است. این حجم از صادرات ایران می تواند ۰/۸ درصد از سهم بازار ازبکستان را به خود اختصاص دهد. با توجه به اینکه ایران در محصول گندم به خودکفایی رسیده و میزان تولید مازاد بر نیاز مصرف داخلی است، گندم یکی از کالاهای اولویت دار صادراتی برای کشور محسوب می شود. همچنین ایران به طور متوسط در سه سال اخیر ۱۸۵ میلیون دلار آرد گندم و چاودار وارد کرده است. که در مدت مشابه کشور ایران به طور متوسط سالیانه ۱ میلیون دلار آرد گندم و چاودار به سایر کشورها صادر کرده است بدین معنی که کشور می تواند سهمی معادل ۰/۵ درصد از بازار آرد کشور ازبکستان را به خود اختصاص دهد. با توجه به حجم بالای تولید گندم و برنامه های بلند مدت تولید آرد در صنایع غذایی و با عنایت به ظرفیت های ایجاد شده در این حوزه و با به کارگیری مکانیسم ورود موقت، این محصول به همراه مشتقات آن می تواند گزینه مناسبی برای افزایش سهم صادراتی ایران در بازار ازبکستان باشد.

یکی دیگر از کالاهایی که در داخل ایران از تولید بسیار مناسبی برخوردار است و علاوه بر تأمین نیاز داخل می تواند به عنوان کالای صادراتی مورد توجه قرار گیرد گوشت مرغ است. کشور ازبکستان سالیانه به طور متوسط ۱۳ میلیون دلار گوشت مرغ از سایر مقاصد جهانی وارد می کند. با توجه به اینکه ایران در صادرات گوشت مرغ نیز پتانسیل بالایی دارد و به طور متوسط سالیانه (طی دوره زمانی اشاره شده) تنها بالغ بر ۴ میلیون دلار گوشت مرغ به صورت قطعه بندی شده علاوه بر صادرات مرغ کامل به کشورهای جهان صادر می کند، این

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۵

حجم از صادرات می تواند معادل ۳۵ درصد سهم بازار ازبکستان را به خود اختصاص دهد. لذا با توجه به فسادپذیری گوشت مرغ و شرایط لجستیکی منطقه و همسایگی دو کشور می توان از این پتانسیل برای بهبود روابط تجاری بین دو کشور استفاده کرد.

شکر نیز یکی از کالاهای وارداتی کشور ازبکستان است که در سالهای ۲۰۱۴ تا ۲۰۱۶ به طور متوسط ۸ میلیون دلار از کشورهای دنیا وارد کرده است. در همین سالها ایران نیز ۱ میلیون دلار شکر به کشورهای دنیا صادر کرده است که در صورت تسهیل روابط تجاری بین دو کشور پتانسیل ایران می تواند ۴ درصد از بازار کشور ازبکستان را به خود اختصاص دهد. شایان ذکر است که محصول شکر از جمله محصولات است که کشور ایران با توجه به ظرفیت های موجود کارخانه های تصفیه شکر و با به کارگیری سیاست ورود موقت در راستای صادرات مجدد در حال توسعه آن می باشد از این رو کشور ازبکستان می تواند بازار آتی مناسبی برای ایران باشد.

در ادامه می توان به فراورده های غذایی آماده و شکلات و محصولات کائویی نیز اشاره کرد که کشور ازبکستان در سال های اخیر به طور متوسط به ترتیب ۱۴ و ۱۰ میلیون دلار از سایر کشورها وارد کرده است. ایران نیز در تولید محصولات فوق در سال های اخیر پیشرفت چشمگیری داشته و توانسته است صادرات خود را به ترتیب به ۲۳ و ۲۶ میلیون دلار در سال برساند که این حجم از صادرات به طور کامل می تواند بازار کشور ازبکستان را پوشش دهد. هرچند در موافقتنامه گذشته بین دو کشور محصولات غذایی وجود داشت اما هیچ کدام از خطوط تعرفه ای گروه های فوق را پوشش نمی داد و تنها به خطوط تعرفه ای بیسکوئیت و بیسکوئیت های کائویی اشاره شده است.

نهایتاً با تمام پتانسیل های صادراتی اشاره شده کشور ایران و با عنایت به وجود سایر پتانسیل ها، در نظر گرفتن کالاهایی که بتواند ضمن حل مشکل مازاد تولید داخلی، در راستای استراتژی توسعه صادرات محصولی، به بهبود تراز تجاری کشور کمک نموده و انگیزه

آسیب‌شناسی تفاهم‌نامه‌ تعرفه‌ ترجیحی

صادراتی برای تجار ایرانی فراهم کند باید در تعیین فهرست کالاهای مورد توافق مورد توجه قرار گیرند تا بتوان اهداف اولیه موافقت نامه های تجاری را پوشش داد .

نتایج بررسی های فوق حاکی از این است که شرط موفقیت در دستیابی به اهداف مورد نظر موافقتنامه‌های بین‌المللی شناخت کافی از پتانسیل های تولید و تجارت دو کشور و طراحی مدل مناسب جهت رسیدن کامل به منافع کشور در راستای سیاست های کلی نظام می‌باشد.

منابع

1. Bhagwati, J. and Panagariya, A. (1996). Preferential Trading Areas and Multilateralism: Strangers, Friends or Foes. *Journal of Columbia – Department of Economics*, 4.
2. Busse, M. Huth, M. and Koopmann, G. (2000). Preferential trade agreements: the case of EU-Mexico. HWWA Discussion Paper. Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA). Hamburg Institute of International Economics.
3. Hosseini, M. and Lotfali, A. (2008). Estimating the effects of implementation of the ECO trade agreement on Iran's trade development. *Journal of Economic Research Quarterly*, 3(8). (Persian)
4. Laird, S. and Yeats, A. (1986). A note on the methodology, data and uses. The Unctad Trade Policy Simulation Model, Geneva.
5. Jachia, L. and Teljeur, E. (1998). Free trade between South Africa and The European Union Quantitative Analysis. TIPS Working Paper, No.11, (July 1998).

6. Manteghi, Kh., Zarrin Eghbali, H. and Tak Rousta, A. (2007). The study of the effects of establishing a preferential trade agreement between Iran and Turkey on trade flows and tariffs of Iran. *Journal of Economic Research*, 7(24): 157-185. (Persian)
7. Reports Published by Trademap (2017). Available at: <https://trademap.org/Index.aspx>. (Persian)
8. Reports Published by WTO (2017). Available at: https://www.wto.org/english/tratop_e/schedules_e/goods_schedules_table_e.htm. (Persian)
9. Reports Published by the Customs of the Islamic Republic of Iran (1395). Available at: http://merchant.irica.ir/daily/monthly_report. (Persian)
10. Saqib, H. and Sadeghi Yarandi, S. (2006). Study of the effects of the bilateral trade agreement between Iran and Pakistan: using smart model simulation. *Commercial Research Quarterly*, 38(10). (Persian)
11. Saqib, H. (2005). Trade creation and trade diversion in the member countries of the Organization of Islamic Conference Organization of Trade Preferences System (TPS / OIC). *Journal of Institute of Business Studies and Research*, Islamic Common Market Research Group. (Persian)
12. The Export and Import Regulations Act 2016, the Commerce Printing and Publishing Company, Tehran, I.R.Iran (Persian)
13. Van Seventer, D. E. and Thembi, M. (2001). A free trade area between South Africa and India: Which Commodities Matter. TIPS. Policy Review Workshop.
14. Yousefi, K. and Sobhani, F. (2016). Policy evaluation of the effect of preferential agreements on the market share of Iran in the countries of the agreement. *Journal of Planning and Budget*, 1(21). (Persian)